

ենք շատ ուրիշ ոճերում. անկիւնագծով ընկած կարկատանին ասում են «խէչկ ընկած»¹. Թախտի վրայ չեղ պարկելուն ասում են «խէչկը պարկել» (Չգիտեմ այս ոճերը մտած են գաւառական բառերի հաւաքածոների մէջ, բայց մեր տանը՝ Թիֆլիս, շատ սովորական ոճեր էին սրանք մօրս բերանում):

Երկնդի փայտին եւ գլուխը երկնդի սիւնին ասում են հաչա փէտ. եթէ այս բառը հայերէն է (մենք դոնէ այդպէս գիտենք) ապա պէտք է խաչա բառի սովորական փոփոխութիւն նկատել (հմ. հաց — խաց, հաղ — խաղ): Բարակ հաչա փայտերից շինում են եղան, իսկ հաչա սիւնները գործ են ածում տների, գոմերի եւ մարաղների կտուրը կազմելու համար: Այդ սիւնների ձեւն այսպէս է Վ. երկու մատների միջեւ դնում են գերանի գլուխը: Երբ տունը կամ գոմը երկար է՝ միջի գերանին նեցուկ են տալիս մի քանի հաչա սիւններ: Հաչա բառը գործ են ածում եւ ուրիշ առիթով. երկար, երկնդի մօրուքին ասում են «հաչա միւրուք»:

Նկատենք նաեւ, որ մինչեւ այսօր դեռ վէճի առարկայ է Քրիստոսի խաչի ձեւը. ենթադրական ձեւերից մէկն այսպէս է Դ, որ նոյն է ինչ որ մեր խէչի կամ խչմարի մի տեսակը: Մեր թարգմանիչներն իրենց տներում, գործերում եւ մարագներում թէ խաչ ունէին թէ խաչափայտ եւ Հայոց լեզուի այս շատ սովորական բառն է, որ գործ են ածել Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ:

Խաչն այսպէսով հին բառ է, որ մնացել է ժողովուրդի մէջ իր նախնական նշանակութեամբ: Խաչ նշանակում է երկնդի կամ երկթեւ իր, որ նոյն է թէ եռաթեւ, եթէ հաշուի առնենք նաեւ բունը: Մեր թարգմանիչները մի նմանութիւն դտած են անշուշտ իրենց այգիների խաչերի, տների խաչափայտերի եւ Քրիստոսի խաչի միջեւ. այսպէս այդ բառը չէին գործածի: Քրիստոսից առաջ շատ մարդ է խաչուած իբր յանցաւոր. խաչը պատժի մի գործիք էր: Չգիտեմ հայերն էլ խաչելու սովորութիւն ունէին. դոնէ Լուսաւորչի չարչարանքների չարքում չի յիշատակում «կախելն զփայտէ»²: Բայց անկարելի է, որ հռոմէական երկիրները զնացող հայերը անծանօթ լինէին

խաչին ու խաչելուն: Այս հանգամանքը կարելի է օգտագործել Քրիստոսի խաչի ձեւը որոշելու համար, համեմատելով մեր խէչի եւ խչմարի ձեւերի հետ:¹

Աղեքսանդրիս:

Ն. ԱՂԱՆԵԱՆ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԵԾԹՈՅ-ՄԵՍՐՈՎԲ ԸՆՈՒՆ ԵՒ ԿՈՐԵՆ ԲՆԱԳՐԻ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԵՍԻՆ

Թէ Մաշթոց կը համապատասխանէ իրանեան Մազդակ անուան, որուն կը հանդիպինք ասորեստանեան արձանագիրներու մէջ մարական մանր իշխաններու անուանց մէջ եւ յետոյ Զ. դարուն սասանեան Կաւատ արքայի օրով ապրած պարսիկ յեղափոխականի մը իբր անուն, թէ Մաշտոցի արմատն է Մաշտ—mazd, ինչպէս յաշտ—yazd, որուն տը չչականին ազդեցութեամբ Քի փոխուած է եւ եղած է Մաշթոց, այս ամէնը Մաշթոցի վրայ փոքրիկ ուսումնասիրութեանս մէջ արդէն ցոյց տուած էի Պարիս տպուած «Անահիտ»ի 1905 տարւոյ թիւերուն մէջ:

Շատ զարմանալի գուգադիպութեամբ Պրոֆ. Ադոնց «Հանդէս»իդ Մայիս—Յունիս (1925) թիւին մէջ ճիշտ նոյն ստուգարանութիւն կ'ընէ, բայց ապշեցնող կէտը աս է որ նոյն յօդուածին մէջ Մաշթոցի —ոցը նուազեցուցիչ փաղաքական մասնիկ ըլլալը բացատրելու համար իմ մէջ բերած երկու օրինակներս Բաքալ եւ Բաքոց, Տիրիկ եւ Տիրոց (Վարազ—Տիրոց) նոյնութեամբ, ո'չ աւելի, ո'չ պակաս, մէջ կը բերէ նաեւ յարգելի Ուսուցչապետը — տարօրինակ խաղ գուգադիպութեան արդարեւ:

Թերեւս յարգելի Ուսուցչապետին — որ կանոնաւորապէս կը ստանար «Անահիտ»ը, կը լսեմ — անգիտակից վերջելումն է յօդուածիս մէկ մասին, թէ եւ ոչ ստորագրութեանը, զի եթէ այս վերջինն ալ յիշէր,

¹ Մեր համեմատութեան շառնար խաչակ բառը (Մուշ), որ նշանակում է գանակով նախած տափակ կամ մասնաշափ երկար փայտ, որ կախում են յաւազոյն գոմէշերի, խոյերի, գառների եւ այլն վրէջ իբր զարդարանք, բայց նաեւ, որ աչքով չտան (տես Մասաուրի, էջ 166, գզգզան բառի տակ): Առարկայի ձեւը մեզ չփոթեցնում է. եթէ լինէր երկնդի մի փայտ՝ խաչակը կարող էր խէչ ու խչմարի հետ համեմատուել: Կարող է անշուշտ երբեմն այդ փայտը երկնդի եղած լինել:

անշուշտ շնորհ կը բերէր, գրական լաւագոյն բարեբերութիւն համաձայն, առաջնութիւնս չզլանալ ինծի: Կը ներուի ինձ թերեւս թելադրութիւն մը ընել Մեսրոպ անուան նկատմամբ, որուն մասին յարգելի Ուսուցչապետը իրաւացի շորարում կը յայտնէ թէ ինչ հիմք ունէր Խորենացի գայն տալու Մաշթոցի հակառակ իր աշակերտին Կորիւնի եւ Փարպեցիի անջրելի վկայութեան: Կարծեմ այդ հիմքը փնտռելու է Խորենացիի բառախաղային ստուգաբանութեան անյաղթելի հակամիտութեան մէջ, որուն այնքան բազմաթիւ նշանները տուած է մեր նախարարական տուններուն անունները մեկնելու համար եւ ուրիշ առիթներով ալ որ իրեն հանդիպին: Երբ այսպիսի բառախաղ ստուգաբանութեան հանդիպիք, հետը նաեւ ողբ, գիտցէք որ Խորենացիի մատը կայ այդ գրութեան մէջ: Առէք Փոքր-Կորիւնը, հարազատ ընդարձակ Կորիւնի խեղաթիւրումը: Ընդարձակը կը պատմէ Մաշթոցի տրտմութիւնը եւ սուգը իր զուգակցին Սահակին մահուան վրայ, իր սաստկօրէն կրած վիշտը, «Բայց թէպէտ եւ միայնաւորութեան տրտմութիւն չթողոյր գուարթանալ, սակայն զաւետարանական ընթացքն եւ զվերականգնութիւնն սրբոյ եկեղեցւոյ շնորհօքն Աստուծոյ առանց պակասութեան տանէր եւ առաւել փութայր գուն եղեալ՝ դամենեւեան յորդորելով առ բարեացքալութիւն»: Փոքր-Կորիւն այս պարզ եւ բնական ցաւը անմիջապէս կը փոխէ եւ կ'ընդլայնէ աղէտներու մարգարէութեան եւ ողբի, «զսպառումն զարմից սրբոյն Գրիգորի եւ հօգովք տարակուսեալ պաշարէր առ այնպիսի աղէտս, մանաւանդ զինչ տեսանէր զայնպիսի ցոք առ ի բարեպաշտութեան ջանս եւ առ լուսաւոր վարդապետութիւնն եւ առ վերականգնութեան շնորհն, որ գերիվերոյ էր քան զառաջին իւր սուրբ հարսն: Յայտոսիկ մտախոհ եղեալ ողբերգական բարբառով վարանէր»:

«Սոփեբք Հայկականք»ի շարքին մէջ տպուած փոքրիկ «Պատմութիւն վասն սրբոյն Սահակայ Հայրապետին եւ Մեսրոպայ վարդապետին» գրութեան կը պարունակէ թէ՛ ողբը¹, թէ՛ բառախաղ ստուգաբանութիւնները (որոնց մէջ է Մեսրոպը): Այս գրութեանը իր հոնտորական ճոռոմ

լեզուով, ոճով, ժողովրդական առածներու, դասական ասացումներու մէջըրումով եւ Խորենացիի միւս գործերուն մէջ (Պատմութիւն, Ճառ Հոփսիմեանց, Պիտոյից գիրք, Փիլոն) տեսնուած իրեն յատուկ բառերով եւ նախադասութիւններով եւ դեռ ուրիշ նշաններով ալ կը թուի Խորենացիի գրչէն ելած: Եթէ այս նոյնացումը հաստատ չընկատուի իսկ, առաջին անգամ Խորենացիէն հրապարակ հանուած Մեսրոպ անունը այս գրութեան մէջ է որ կը մեկնուի բառախաղօրէն՝ Խորենացիի սովորութեան համեմատ: Հրէից եւ Հայոց մէջ զուգակշիռ դնելը իր նախասիրութիւններէն մէկն է. աստի Հրէից ազգին Մեծն Մովսէսի ձեռամբ գիր Աստուծոյ պարգեւուած ըլլալը յիշելէ յետոյ կ'աւելցնէ «Իսկ ի նորումս մեզ միայն շնորհեցաւ գիր յԱստուծոյ ի ձեռն Սահակայ որ խնդութիւն կօշի, եւ մեծին Մեսրոպայ Սրովբէտեսն անուան»: Մաշթոց անունը (որուն բարձր իմաստը կ'անգիրտանար Խորենացի) չափազանց անշուշտ անուն մըն էր այդպիսի մեծ եւ աշխարհածնունդ գիտի մը հեղինակին համար, պէտք էր նոր մը կերտել, սրովբէի նմանցնել, սրովբէն Մար-Սրովբ րին ա գրին առջեւ անկումով Մասրովբ եւ յետոյ Մեսրովբ: Անշուշտ կրնայ առարկուիլ թէ ասոր հակառակն ալ կրնայ եղած ըլլալ՝ գոյութիւն ունեցող Մեսրովբ անունէն Սրովբի ստուգաբանութիւնը մտաբերուած: Բայց Մեսրովբ անունի չգոյութիւնը Դ. դարու կամ Ե. դարու եկեղեցականի եւ աշխարհականի անուններուն մէջ, կասկած կ'ազդէ թէ յերկրածոյ անուն է: Ուրիշ ողորմելի բառախաղ=ստուգաբանութիւն նոյն մատենին մէջ է՝ «Իրար եւ Դան, որ լի Յորգանան»:

Ուսուցչապետին շահեկան յօդուածին վերջին մասը հետաքրքրական հարց մը մէջտեղ կը բերէ, այն է Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի»ին մի քիչ խրթին հատուածին ուղիղ մեկնութիւնը, որ որչափ գիտեմ ցարդ տրուած չէ, այլ բուն իմաստին հա-

¹ Եւ Խորենացիի պատմութեան գիտեմք՝ թէ որքան ճարտար է անուններ յերկրելու մէջ (անո շայկազնեան թագաւորներու անունաց ցուցակը): Ասանց մէկուն ինչ կերպով յերկրելը ցոյց տուած եմ՝ Անահիտի մէջ, այն է Անուշաւան տարօրինակ արքայանունը որ, իմ մտքիս, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ Ջրդ գարու Սասանեան մեծահաշակ խորով թագաւորին յետ մահու տրուած պատուանունը Անորուան կամ Անուշուան («անմահ հօգի»), որ զարձած եւ Անուշուան եւ Անուշաւան: Նոր ապացոյց Խորենացիի պատմութեան Ջրդ գարու մէջ խմբագրութեան:

² Աւագ երկիր Հայոց, ով ողբացէ գրեզ ըստ արժանւոյն, Երեմիա չիք իմիլի կամ այլ ոմն ողբերգակ եւնի:

կառավարման մեկնում է: Կալինարկեմ այն հատուածին որ կը սկսի այսպէս «Իսկ բարեացապարտին Վահանայ յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր» եւն: Ուսուցչապետը մոլորելով «յանկարծահաս» բառէն¹ կը գովորդէ զայն վախճանի հետ եւ Վահան Ամատունիի մահը կ'իմանայ այդ պարբերութենէն եւ այս սխալ ըմբռնումին մէջ ընկեր ունի՝ էմին եւ Գարագաշ:

Կարծէ այդ «ոսկեղինիկ», «լստահելի» կոչուած գրքին այս հատուածին լուսաբանութեան վրայ դեղերի: Նախ հատուածը պէտք է կեցնել «լինէր»ի վրայ, այլ առնուլ իր ամբողջ շարունակութեամբ: «Իսկ բարեացապարտին Վահանայ յանկարծահաս կենաց (ասպնջական ցանկալի²) ամենեցուն լինէր որ՝ աշխարհածնին՝ հայրենեաց որդի (տպեալ՝ ոգի) գտեալ, շնորհօքն Գրիստոսի Աստուծոյ մերոյ մերձաւոր կենակից վայելէր եւ զի ըստ օրինակի գրելոցս առ ի մէջ հարքն ի կատարումն (տպ. «ի կատարումն») դարձան»:

Եթէ լաւ միտ դրուի այս հատուածը ոչ թէ Վահանի մահը կը նշանակէ, այլ ապրին ու բարեոք ապրելը իբր օգնական, պաշտպան, ընտանի ամէն անոնց, որոնք Մաշթոցի եւ Սահակայ «աւետարանական ընթացք»ով Ս. Գիրքը խօսեցնել տալով ժողովրդին սրտին ու մտքին իրենց լեզուով՝ վերստին ծնան ամբողջ Հայաստան աշխարհը («աշխարհածնին» այսինքն՝ «աշխարհածնողովն», «ծին» հաւասարապէս «ծնունդ»ի հետ բայարմատ «ծնանել»ի կրնայ նկատուիլ, իսկ «աշխարհածնողովն»ի համար համեմատէ Բիւզանդ «աստուածաբանին քարոզութեան» էջ 34), Սահակ ու Մաշթոց հայրերուն (հայրենեաց=հարց) սեպհական որդի գտնուեցան (տե՛ս «հարանցամոյն ծնունդ», Կորին) եւ յանձին Վահան Ամատունիի յանկարծ ուրեմն կը վայելին բարերար, պաշտպան, ընտանի, «մերձաւոր», «կենակից» հոգեւոր նոր ծրնունդին բերմամբ (համեմատէ՝ «Իսկ Աս-

տուած իւրով մարդասիրութեամբ . . . յորդուցն Ադամայ մերձաւոր Բանաշէր» — «Առ որս բարերարութիւնն մերձաւոր եղեալ» Ագաթ. ԻԶ)¹:

Ուրեմն յայտնի է թէ Վահանի մահը Կորին բնաւ չ'անկարկեր: Արդէն Վահան կ'ապրէր Կորինի գրքին գրուելէն բաւականատեն ետքը: Թէ Փարպեցի եւ թէ Եղիշէ այսպէս կը վկայեն: Փարպեցի 450ին Վարդանանց եւ Վասակեանց հակառակութեան ատեն Վահանի՝ Վասակի հետ սաստիկ ոտխտութիւնը կը յիշէ՝ պատճառներն ալ քաջ վերլուծելով: Իսկ Եղիշէ վերոյիշեալ հատուածին իմաստը շօշափող սա պարբերութիւնը ունի՝ «Հայր վերակացու էր ամենայն քրիստոնէից եւ աշխարհականաց»:

Եւ այս պաշտպանութեան ու հոգատարութեան պէտքն ալ աւելի զգալի էր, զի հայրերն (Սահակ եւ Մաշթոց) վախճաններ էին «Եւ զի հարքն ըստ օրինակի գրելոցս առ ի մէջ ի կատարումն դարձան», որ կը նշանակէ վախճանեցան (համեմատէ Ագաթ. ԾԴ. էջ 34) «Գրնդի կամօք եկեալ ի կատարումն», «գալ ի կատարումն», «դառնալ ի կատարումն», նոյն բանը կը նշանակեն՝ վախճանիլ:

Իսկ Կորին՝ Սիսական Վասակի տուած «հանճարեղ, խորհրդական, յառաջիմաց» մակերիւնքով եւ գովեստով կ'ակնարկէ, Յարգ. Ուսուցչապետին հայեացքով «հետազայ եղելութիւններ ի Վասակայ վարմունքի վրայ» եւ թէ Կորին «համախոհ է եղել վատաբախտ մարդպանին եւ նրա կուսակցութեան, եւ ուստի անհաղորդ է մնացել շարժման». որքան ալ հրապուրիչ տեսութիւն մը լինի այս — եւ միշտ հրապոյր ունի նորախնդիր, ձեռնարկու մտքերու համար պատմութեան եւ աւանդութեան սեւացրած դէմքերը ջանալ ձերմըրկել եւ գեղերեսել — դուրկ է պատմական հիմքէ:

Կորին չէ ապրած մինչեւ այդ «հետազայ եղելութիւնները», այսինքն մինչեւ 450ի ծայր տուող աղետաւոր երկպառակութիւնը, Վարդանանց հերոսական մարտը եւ այլն: Կարելի է որ այդքան ուշ գրած

¹ «Եանկարծահաս» շարքի, Կոստանդի, աղետի եւ մահուան համար գործածուած է յաճախ, բայց հակառակ առումն ալ ունի (տե՛ս «յանկարծահաս գիպելոյ գրանդիւնաց» Ագաթ. ԶԲ) նաեւ հետք կայ ժողովրդական լեզուի մէջ «ոչ ըլլայ, միշտ կը հասնի ինձի»:

² «Ասպնջական ցանկալի» աւելցուած են համապատասխանող հատուածին մէջ թէ Փարք Կորին եւ թէ որս աւելի կարեւոր է, Ագաթանգեղ՝ ցոյց տալով որ «յանկարծահաս» ով մահ չէն իմանար, այլ հասնիլ, պաշտպանել, ասպնջական ըլլալ:

¹ Փարք զարմանք չէ որ Ագաթանգեղի յառաջարկը խմբագրողը այս հատուածը Տրդատի վրայ պատշաճեցուցած ատեն, երկու խոշոր սխալ ըրած է, նախ՝ աշխարհածնինը չհասկնալով փոխել է «աշխարհածնունդ»ի, եւ զայն ամական տուել է «հայրենեացի», յետոյ չէ ուշադիր եղել թէ Տրդատի որով աշխարհածնունդ հայրեր չկային, այլ միայն հայր մը Գրիգոր:

ըլլայ Մաշթոցի վարքը, այսինքն Վահան Ամատունի 442ին հանդիսաւորապէս Մաշթոցի գիրը կազմելէ յետոյ, ի հանգիստ խորանին փոխել» տալէ յետոյ 8 տարիներ եւս անցուցած ըլլայ առանց աւարտելու այդ մատենիկը: Տրամաբանականը այն է որ այդ հանդիսաւոր դէպքէն շատ շատ մէկ կամ երկու տարի յետոյ, այսինքն Մաշթոցի մահէն 4—5 տարի ետքը գլուխ ելած ըլլայ այս ոչ շատ երկար կամ մեծ հետազոտութիւններու կարօտ երկասիրութիւնը, որուն համար այնքան սաստիկ ստիպումով հրաման առած էր Կորիւն՝ Մաշթոցի յաջորդ Յովսէփ Կաթողիկոսէն¹: Երկրորդ Շահապիվանի ժողովին (444/5) կանոններու մէջ կան ինչ ինչ պարբերութիւններ, որոնք Կորիւնի գրքէն փոխ առնուած կը թուին: Երրորդ՝ Ագաթանգեղոս, որ Երգ դարու կէսէն ետք չի կրնար գրուած ըլլալ, քանի որ Փարսեցի իբր առաջին գիրք պատմութեան կը յիշէ զայն, բազմաթիւ հատուածներ ունի փոխ առած Կորիւնէ: Զորրորդ՝ անհաւատալի է իմ տկարամտութեանս թէ՛ Կորիւնի պէս ջերմ կրօնաւոր մը, աշակերտ, նախ մենակեաց, սրբակեաց կրօնաւոր, յետոյ աւետարանող եւ առաքելական ընթացք ունեցող Մաշթոցի, որ բարձրագոյն գովեստը կը համարի տալ Վահան Ամատունիի եւ Հմայեակ Մամիկոնեանի յորջորջելով զանոնք «արք պատուականք, երկիւղածք հրամանակատարք վարդապետական հրամանաց», ճիշտ այդ հրամաններուն դէմ ելող, 450էն սկսեալ բարձրաստիճան եկեղեցականներու դէմ ոգորող, մոգպետի աջակից, կրակատուն կանգնելու օգնական դուրս եկող Վասակին համախոհ, համակիր եւ երրուատող դառնայ եւ այդ համակիր ակնարկութիւնն ընէ Կաթողիկոսին հրամանով գրուած մատենին մէջ:

Կորեան՝ Վասակի մասին այդ գրուած տալից յիշատակութիւնը ընելէն օրինաւոր հետեւութիւնը, որ պէտք է հանուի չէ՛ այն թէ Կորիւն գիտակ է եւ կ'ակնարկէ «հետագայ եղելութիւնները» (450—2) «եւ Վասակի վարմունքի վրայ», այլ թէ ճիշդ այդ գրուած տիքը չպատշաճելուն համար 450—2ի Վասակին, Կորիւն չկրնար ապրած ըլլալ մինչեւ սակին, Կորիւն չկրնար ապրած ըլլալ մինչեւ 450—2 եւ հետեւաբար չէ՛ ճանչցած 450—2ի Վասակը, որ 410—449 բնաւ նշան ցոյց

տուած չէր, թէ օր մը պիտի ընկենուր եկեղեցոյ հպատակութիւնը եւ պիտի փորձէր իր քաղաքական հայեացքները յառաջ տանելու համար՝ բռնաբար կոխել, յաղթահարել նորարծարծ ազգային կրօնը, ու հայ ժողովուրդին ինքնութեան պահպանման խորունկ բնազդը¹: Ընդհակառակն մեծ յաջողականութիւն, խորագիտութիւն, խոհականութիւն ցոյց տուած էր երիտասարդ Վասակ՝ Սիւնեաց աշխարհի իշխանութեան բարձրանալ կարենալու համար, այն Սիւնեաց աշխարհին, որուն վրայ յատուկ ուշադրութեամբ կը հսկէր դրացի մեծազգ պետութիւնը, եւ որուն նախորդ տանուէրերուն վրայէն այնքան աղէտներ ու պատուհասներ անցած էին: Քնացնել այդ կասկածանքները, պարսիկ արքունիքին վստահութիւնը դրաւել, երկիրը «ճոխութեամբ» կառավարել, մինչեւ մարդպանութեան բարձրանալ, այս ամէնը լիովին կ'արդարացնէ Կորիւնի տուած գովեստը²: Բայց նշանակիչ երկու կէտեր կան այդ գովեստին մէջ — նախ՝ թուականը եւ երկրորդ՝ Վասակայ Եկեղեցիին հպատակութեան շեշտուիլը: «Յայտ ժամանակի (իրը 410, գրեթէ 40 տարի առաջ քան Վասակի կրակապաշտութեան արսոյեան դուրս գալը) պարզեւեալ յԱստուծոյ հասանէր ի գլուխ իշխանութեանն Սիւնեաց քաջ Սիւսականն Վասակ, այր խորհրդական եւ հանճարեղ եւ յառաջիմաց, շնորհատուր իմաստութեարն Աստուծոյ: Բազում ինչ նպատակութիւն ցուցանէր աւետարանագործ վարդապետութեանն, իրեւ որդւոյ առ հայր հպատակութիւն ցուցեալ եւ ծառայեալ ըստ աւետարանին վայելչութեան մինչ ի վախճանն զհրամայեալսն ի գործ բերէր»: Մտադրութեան արժանի է՝ «Մինչ ի վախճան»: Քաջայայտ է թէ Վասակ չպահեց այդ հլու հպատակութիւնը 449էն ետքը, ուրեմն Կորիւնի գիտցած մինչ ի վախճան հպատակութիւնը կ'եզրափակի 449 թուականին իբր ծայրագոյն եզր: Ուրեմն Կորիւն գրած է իր մատենիկը այդ թուականէն յառաջ: Իրօք ալ, ուրիշ ներքին եւ արտաքին վկայութիւններէ տեղիք կայ հաւատարու

¹ Այնքան ժողովուրդին բնազդէն բխող շարժում մըն էր կրակապաշտութեան դէմ շարժումը, որ Փարսեցւոյ պատմաճին համեմատ «Ռամիկ զօրացն չնալով հրամանի գիւնցին եւ վարեցին ի ջուրն գրական»:

² Յիշել է որ Փարսեցիին գրեթէ նոյն մակդիրները (խորհրդական, մտացի, խելացի) կու տայ Վ. Ամատունիի եւ Գուգարաց բղեջն Ալուշայի:

¹ Գրեցեր կը համարի թէ Կորիւն 442էն անմիջապէս ետքը գրած է:

Թէ Կորիւն մեռած էր 449էն՝ Արտաշատի ժողովէն յառաջ: Ասոնց մէջ ամէնէն նշանաւորն է Կորիւնի՝ Վասակի դրուատեաց տիրոջոսներուն մէջ չլիշատակելը իր մարդպանութեան հասնիլը (446 կամ 444) մինչ կը յիշէ Վ. Ամատունւոյ հազարապետութիւնը: Ուրեմն շատ հաւանօրէն Կորիւն գրած է 446էն առաջ 445ին ամէնէն ուշը, որ մօտ կու գայ Գէլցերի 443ին: Հետեւաբար Կորիւն չի կրնար անկնարկած ըլլալ «հետագայ եղելութիւնները» եւ «Վասակի վարմունքի վրայ», որոնք Կորիւնի գրելէ յետոյ երեւան եկան:

Լոմսոն:

Գ. ՓՆՏԳԼԾԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՃՈՐՈԹԻ ԱՆՈՋԱՆԵՐ

(Աշխարհագրական եւ պատմական հետազոտութիւններ:)

ՆԵՐԱՇՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն:)

Առասպելական եւ խիստ վիպական է Ճորոթի Աւագանը իր նախապատմական աւանդութիւններով, իր շինութիւններով եւ իր բնակիչների անցեալով: Խորենացին աւանդաբար մեզ պատմում է, թէ Ճորոթի ափերում Պասքամի սերնդից դժնահայեաց հսկայ Տորքը հրամանատար եւ վարիչ է դառնում: «Կոպտանձն, տափակքիթ, խորակն եւ ժահաղէմ» այս վիթխարին իր ծայրահեղ այլանդակութեան համար Անգեղ է կոչւում ժողովրդից, որի տիրանական ոյժի մասին տարածուած առասպել երգիծանքը Տորքին հաւասարացնում են Հելլենական Հերակլին եւ Արիական Ռոստոմին: Տորքի մասին հղած էպոսները տարբորում են, թէ նա սեւ ծովի ափերում կարծր ժայռեր է պոկել ապառաժներից, եղունգներով քերել, դրանցից տախտակներ է շինել, փշրել: Կամ այդ ժայռերի վերայ եղունգներով արծիւների եւ գազանների պատկերներ է նկարել եւ թողել հետեւորդների հիացման առարկաներ: Հասել է Պոնտոսի ծովափը, նաւերով փախած թշնամիների ետեւից բլրաչափ ժայռեր է ծովը

գցել, որից առաջացած ալիքների տակ ընկղմել է հակառակորդ փախստականներին իրենց նաւերով: Անշուշտ այս էպոսները շարադրողները աչքի առաջ ունեցել են Պոնտոսի ապառաժների վրայ քանդակած արծիւներ եւ գազաններ, որոնց նմանները կան եւ ուրիշ երկիրներում մինչեւ այսօր:

Սակայն այսօր իրականութիւնը բոլորովին ներհակն է ցոյց տալիս: Ճորոթի ակունքից մինչեւ ծովախառնունքը այնպիսի գեղադէմ բնակչութիւն ունի, որ հիացրել է բոլոր Եւրոպացի գեղադէտ ճանապարհորդներին: Երկու սեռն էլ իրար հետ մրցելով՝ այնպիսի տիպարներ են արտայայտում, որ սքանչացնում են օտարականներին: Մանաւանդ իգական սեռը իր յաղթանդամ կազմուածքի հետ այնպիսի գողտրիկ նրբութիւն ունի, այնպիսի վառվռունդէմք, որ խկապէս չքնաղ տիպ են կազմում: Անխտիր բոլորն էլ պարթեւ հասակ ունեն, ուղիղ ողնաշար, լայն կուրծք, կարճ ու կլոր գլուխ, բարձր վիզ, սեւ ու շագանակագոյն վարս, սեւ կամ ձիթագոյն աչքեր — երբեմն կապոյտ, ձիւնի նման սպիտակ մորթ, նոսն դոյն այտեր, վարդագոյն եւ նուրբ չրթունք ու ականջներ, մի գծի վրայ ճակատ եւ ուռնգ, բոլոր կզակ, նրբին թաթեր եւ ոտքեր, մարգարտափայլ ակռաներ, կամար ունքեր, երկար թերթեւիչներ, փղոսկորի նման ողորկ բազուկներ, ճկուն իրան եւ վաշիւռչ շարժումներ: Գուցէ ո'չ թէ խկապէս նրանց տգեղութեան համար են անգեղեայ անուանել, այլ ուղեցել են յայտնել թէ նրանցից աւելի գեղեցիկներ չկան աշխարհի որեւէ մասում, ճիշտ այնպէս, ինչպէս, ասում ենք «Անգիւն» այն իրին, որ իր արժանաւորութիւններով այնքան բարձր է, որ չի կարելի գին դառնել, անգիւն է: Պէտք է ենթադրել, որ սրան — Անգեղտանը — Պասքամի սերդին ատել են, դսրովել են, ո'չ թէ տգեղութեան, այլ բռնակալութեան համար, քանի որ սրանք իրենց լուծը դրել էին Բալասոուի, Մոփքի, Տարուբերանի, նոյն իսկ Սկեղեաց բնակչութեան ուսին:

Անկասկած Տայեցիները եթէ մտաւորապէս, տնտեսապէս բարձր չլինէին այդ դրացի ժողովրդից, չէին էլ կարողանալու նրանց տիրել: Հետեւաբար երկար դարեր այնքան ուժեղ եւ բարձր են եղել դրացիներից, որ նրանց վրայ տեսուչ եւ վարիչ են